

คำไทย-คำเทศ

คำไทย-คำเขมร

ไกล่รุ่ง อามระดิษ*

ศัพท์ในภาษาไทยที่เกี่ยวกับช้างมีคำภาษาเขมรปนอยู่มาก คำกลุ่มหนึ่งที่ไทยขอยืมมาจากเขมรเป็นจำนวนมากไม่น้อยคือคำเรียกอวัยวะส่วนต่างๆของช้าง คำชุดแรกที่จะนำมากล่าวถึงคือคำชุดที่เกี่ยวกับงาช้าง

ในวรรณคดีไทย มักพบคำว่า พลุก ซึ่งแปลว่า งาช้าง (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๖: ๗๗๓) อยู่เสมอๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทบรรยายกระบวนทัพ หรือ บรรยายการรบหลังช้าง เช่น ลิลิตตะเลงพ่ายกล่าวว่

“บัดมวงคลพาห้ให้	ทวารัต
แว้งเหวียงเบียงเคียรสบัด	ตกใต้
อูกคลุกพลุกเงยงัด	คอคช เค็กแฮ
เบนบ้ายหงายแหงนให้	ท่วงท้อที่ถอย”

(กรมพระปรมาภิไธยวิโรฒ ๒๕๔๙: ๙๔)

คำว่า พลุก เป็นคำที่ไทยขอยืมมาจากภาษาเขมรว่า ភ្លុក ភ្លុក แปลว่า งาช้าง พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชนให้ความหมายที่สองของคำว่า ភ្លុក ว่าหมายถึง ช้างพลาย ด้วย (บรรจบ พันธุเมธา ๒๕๒๓: ๔๘๙) พจนานุกรมเขมรฉบับพุทธศาสนบัณฑิตยอธิบายความหมายอย่างละเอียดต่อไปอีกว่า ភ្លុក ไม่ได้หมายถึงช้างพลายโดยทั่วไป แต่ต้องช้างพลายตัวที่มีงาออกมาตั้งแต่เกิดเท่านั้น จึงจะเรียกว่า ភ្លុក (ព្រះសាសនបណ្ឌិត្យ ๑๙๖๗: ๕๒๒)อย่างไรก็ดี คำนี้ไทยรับมาใช้ในความหมายว่า งา เท่านั้น

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำว่า พลุค นอกจากจะใช้โดดๆ แล้ว ยังปรากฏมากมายในชื่อจำพวกช้าง ทั้งช้างคู่ภักษณ์และช้างอัปภักษณ์หรือทูลภักษณ์ตามที่จำแนกไว้ในตำราคชศาสตร์ เช่น พลุคสดำ เป็นชื่อช้างลักษณะดีในตระกูลวิษณุพงศ์ คำว่า สดำ มาจากภาษา เขมรว่า สฎฺฎำ ญฺฎำ แปลว่า ขาว, ข้างขวา (บรรจบ พันธุมเมธา ๒๕๒๘: ๙๖๑) พลุค สดำนี้น่าจะเป็นชื่อช้างที่มีงาช้างขวางอนขึ้น ดังที่ตำราลักษณะช้างคำโคลง จารเมื่อพ.ศ. ๒๓๒๕ เขียนไว้ว่า

“พลุคสดำรำชื่อช้าง	คชลักษณะ
รูปร่างสมตศักดิ์	ส่อไซรั
งอนพลุคสดำจักร-	พรตคู้ ควรรณ
กอบกำลังฤทธิ์ไหล	ศึกฝ้ายพ้งหนี”

(ตำราช้างฉบับรัชกาลที่ ๑ ๒๕๔๕: ๙๐)

ส่วน พลุคแบก และ ทมพลุค เป็นชื่อช้างทูลภักษณ์ที่มีกล่าวถึงไว้ในสมุทร โฆษคำฉันท์

“พลุคแบกบังกินจรรไร ทมพลุคทิวาไศรย
กำพะกำโบลโยนยศ”

(กรมศิลปากร ๒๕๓๐: ๑๔๒)

พลุคแบก หรือบางครั้งเรียก พลุคตะแบก คือช้างจำพวกที่งาแตก “จน ปลายงาดูปากงู คลอนเนาพิการอยู่” ส่วน ทมพลุค คือช้างที่มี “งาใหญ่ปลาย แหลมร้าวแตกตันตลอดปลายจนถึงไส้” (ตำราช้างฉบับรัชกาลที่ ๑ ๒๕๔๕: ๑๓๙)

คำว่า แบก มาจากคำเขมรว่า แบก ใบฺกึ แปลว่า แตก (บรรจบ พันธุมเมธา ๒๕๒๑: ๓๐๕) ส่วน คำว่า ทม มาจากคำเขมรว่า ฐ ญึ แปลว่า ใหญ่ (บรรจบ พันธุมเมธา ๒๕๒๑: ๒๔๕)

อวัยวะส่วนสำคัญที่ใช้สังเกตลักษณะมงคลของช้างเผือกอย่างหนึ่งคือ สนับ งาม ซึ่งคือเนื้อที่หุ้มโคนงาช้าง (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๖: ๑๑๒๐) ช้างเผือก

ฉบับปีที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๐

จะต้องมีสนับงาเป็นสีขาว คำว่าสนับ เป็นคำที่ยืมจากภาษาเขมรว่า สุนาบ ญาบู้ ซึ่งแปลว่า สิ่งสำหรับรองรับ สิ่งที่สวมเพื่อป้องกัน และแปลว่า ที่เบียดชิดแน่น ที่อยู่ชิดติดกัน ก็ได้ (บรรจบ พันธุมเมธา ๒๕๒๘ : ๙๖๙ – ๙๗๐ และ Jenner and Pou 1980-1981: 364) ดังนั้น สนับงา จึงหมายถึงเนื้อส่วนที่รองรับป้องกันโคนงาช้าง ซึ่งก็คือเนื้อส่วนที่อยู่ชิดติดกับโคนงาช้างนั่นเอง วรรณคดีสมัยอยุธยาใช้คำว่า พลุ ประกอบแทนคำว่า งา ก็มี เช่น คำฉันท์ชกกรมประยูร ซึ่งเป็นตำราคุณลักษณะที่แต่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กล่าวถึงช้างทูลลักษณะชื่อพัทพินายว่า

“งอกเสมอสนับพลุโดยตรา ชื่อพัทพินายนา
ลักษณะร้ายอจินดี”

(คำฉันท์ชกกรมประยูร ๒๕๔๕: ๙๒)

คำว่าสนับงานอกจากใช้เรียกอวัยวะแล้ว เครื่องประดับงาที่ใช้สวมงาทั้งสองข้าง ทำด้วยทองคำประดับพลอยสีต่างๆ ซึ่งโดยทั่วไปเรียกว่า วลัยงา นั้น บางครั้งก็เรียกว่า สนับงา ด้วย (กรมศิลปากร ๒๕๕๐: ๒๙)

ช้างพลายที่ไม่มีงา มีแต่แจซึ่งเป็นงาสั้นๆ นั้น เขมรเรียกว่า สฎ ญู อ่านว่า ซุดอ (ฤๅษาสอบณัติฎ ๑๕๖๗: ๘๕๕) ตรงกับคำว่า สีดอ ในภาษาไทย ซึ่งเป็นชื่อเรียกช้างตัวผู้ที่ไม่มีงาหรืองาสั้น (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๖: ๑๑๙๘) ดังปรากฏคำอธิบายในตำรานารายณ์ประทมสินธุ์ว่าด้วยลักษณะช้างว่า

“ช้างหนึ่งชื่อว่าสิดอ ตัวใหญ่ตัวสูง หน้าเล็ก งาเรียวสั้น บัดลงล่างตั้งขนาย”

(ตำราช้างฉบับรัชกาลที่ ๑ ๒๕๔๕: ๑๔๑)

ส่วนช้างที่มีงาออกอกมาเพียงข้างเดียว เขมรเรียกว่า ภูลุกทก ภูกิกิ (ฤๅษาสอบณัติฎ ๑๕๖๗: ๕๒๒) คำนี้จะตรงกับคำว่าทอกในภาษาไทย ดังมีคำอธิบายความหมายของคำว่า ทอก ปรากฏในตำราช้างฉบับรัชกาลที่ ๑ ว่า

“รูปพระคชลักษณ์ตัวนี้มีนามชื่อ หักกรมเทพาพระมหาวินกรมมีพรรณ
ลักษณะสมบูรณ์ สันฐานมีแต่เงาเดี่ยวข้างขวามาแต่กำเนิดเรียกว่า ทอก”

(ตำราช่างฉบับรัชกาลที่ ๑ ๒๕๔๕: ๖๑)

อย่างไรก็ดี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒ อธิบายคำว่า
ทอก ไว้ว่า “เรียกช่างตัวใหญ่ๆที่เป็นจำฝูงว่า อ้ายทอก” (ราชบัณฑิตยสถาน
๒๕๕๖: ๕๐๘) น่าสังเกตว่า หากพิจารณาจากบริบทของการใช้คำว่า ทอก ใน
วรรณคดีเรื่องต่างๆ พบว่าคำนี้น่าจะเป็นชื่อช่างจำพวกหนึ่งมากกว่าจะเป็นคำเรียก
ช่างที่เป็นจำฝูง ดังเช่นในสมุทรโฆษคำฉันท์ คำว่า ทอก ปรากฏอยู่ในเนื้อหาส่วนที่
กล่าวถึงช่างศฤงคารจำพวกต่างๆ

“ลางางอนขวาเน้งนวล ลางเล็บบริวาร-
นควรข้านิพระองค์
ลางก้าวเท้าท้าวไทผจง ลางทอกโทนคอง
แลตรูตระหมื่นเมามัน”

(กรมศิลปากร ๒๕๓๐: ๑๔๗)

เช่นเดียวกับในคำฉันท์คชกรรมประยูร ที่กล่าวถึงช่าง ทอก ไว้ในส่วนที่
พรรณนาช่างที่มีลักษณะดี นอกจากนั้น คำนี้ยังมักปรากฏร่วมกับคำว่า โทน ซึ่งใช้
แก่สิ่งๆที่ตามปกติควรจะมีมากกว่าหนึ่ง แต่มีเพียงหนึ่งเท่านั้นด้วย

“พลุกสดำมิงชาวถวิล โทนทอกโยนยิน
กำลังกำเลาะฤชา”

(คำฉันท์คชกรรมประยูร ๒๕๔๕: ๘๒)

นอกจากนี้แล้ว ชื่อเรียกอวัยวะของช่างที่ไทยยืมมาจากภาษาเขมรยัง
ได้แก่คำว่า กระจง ซึ่งคือส่วนที่นูนเป็นปุ่มสองข้างศีรษะช่าง (ราชบัณฑิตยสถาน
๒๕๕๖: ๕๑) คำนี้ อักขรภิธานศรับท์ ของหมอบรัดเลย์ และ สัพพะจะนะพะสาไท
ของ ชอง-บาติสต์ ปาเลอกัว สะกดเหมือนกันว่า ตะพอง ในขณะที่พระยาศรีสุนทร

โวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) ผู้แต่งกาพย์ขับไม้กล่อมพระเสวตวรวรรณเมื่อพ.ศ.
๒๔๑๓ ใช้ว่า ตระพอง

“ข้ายทองโพทอง ผ่าปากปกตระพอง แพรพรายฉายฉิน”

(ประชุมคำฉันท์ดุสิตสังเวทกล่อมช้าง ๒๕๓๒: ๖๓)

อย่างไรก็ดี ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาตอนต้น พบคำนี้ในรูปที่แตกต่างไป
เช่น ในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหाराช ใช้ว่า คำโพง

“พลอยผูกกรพัตร์ดคำโพง โยงตามหน้าสลูกสลาบ”

(ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๙: ๒๒๕)

คำว่า คำโพง หรือ ตระพอง/ตะพอง/กระพอง/กะพอง นั้น มาจากคำเขมร
ว่า ดบุง ฏฺูบฺง อ่านว่า โตบง แปลว่า หัว (มนุษย์หรือสัตว์), (ทิศ) ใต้, อัญมณีที่เป็น
หัวแหวน (บรรจบ พันธุมเมธา ๒๕๑๗: ๑๕๖) คำนี้ปรากฏตั้งแต่ในภาษาเขมรโบราณ
และเขียนได้หลายแบบ คือ ดบุงง โถบง ฏบุงง และ โถบุงง หมายความว่า หัว หรือ
ใช้เป็นลักษณะนามของวัตถุที่มีรูปกลม (ฐฺูบฺง ๒๐๐๐: ๒๕๕ และ Pou 1992: 240)
ในภาษาเขมรสมัยกลาง คำนี้เขียนว่า ฏบุง แปลว่า หัว (อุไรศรี วรตะริน ๒๕๔๒:
๒๖๗) นักภาษาศาสตร์เขมรเชื่อว่า คำนี้แผลงมาจากคำนามว่า ฎฺูบฺง ฎฺูบฺง อ่านว่า ฎฺูบง
หรือตามรูปในภาษาเขมรโบราณว่า ดบุง ฎฺูบฺง หรือ โตง ฎฺูบฺง ซึ่งแปลว่า มะพร้าว
(Sak-Humphry 2005: 215) นอกจากนั้น คำว่า ดบุงง/โถบงง/ฏบุงงง/โถบุงงง ยัง
เป็นที่มาของคำว่า ตบอง ฎฺูบง ฎฺูบง หรือ ดบุงง ฎฺูบง ในภาษาเขมรโบราณ ภาษา
เขมรปัจจุบันสะกด ฎฺูบง ฎฺูบง อ่านว่า ด้อมบอง แปลว่า สิ่งแรก สิ่งที่ใหญ่ที่สุด
จุดเริ่มต้น (Pou 1992: 212 และ Jenner and Pou 1980-1981: 112) และคำว่า
ฎฺูบง ยังแปลว่า หัว ใต้ด้วย เช่นในคำว่า ฎฺูบงขยล ฎฺูบงขยล แปลว่า หัวลม
(บรรจบ พันธุมเมธา ๒๕๑๗: ๑๕๖) จากหลักฐานที่แสดงมา น่าจะทำให้เชื่อได้ว่า คำ
ว่า กระพองหรือตระพอง ในภาษาไทยนั้น น่าจะยืมมาจากภาษาเขมรโบราณ

รอยขวางที่ท้องช้าง ซึ่งเรียกว่า ผนตท้อง มาจากคำเขมรว่า ผนต ฝู๊ด
ภาษาเขมรโบราณสะกด ปนต ภู๊ด หรือ ผนต ฝู๊ด แปลว่า รอยพับ รอยยับ รอยย่น
(บนร่างกายหรือใบหน้า) กลีบผ้า คำว่า ผนต ในภาษาเขมรแผลงมาจากคำกริยาว่า
บต ภู๊ด ซึ่งแปลว่า พับ งอ ย่น (Jenner and Pou 1980-1981: 166) ในภาษาไทย
สะกดคำนี้ได้ทั้ง ผนต และ ผนฏ ดังตัวอย่างเช่น

“สุประดิษฐ์สี่เมฆสนทยา ผนตท้องนาคา
คือผนตอุทรเรืองแรง”

(คำฉันท์คชกรรมประยูร ๒๕๔๕: ๘๑)

“หลังเป็นคันธนู ท้ายเป็นสุกร ผนฏท้องตามวงหลัง”

(คำฉันท์ดุขฎิสังเวย ๒๕๔๕: ๑๗๘)

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างส่วนน้อยของคำศัพท์เกี่ยวกับอวัยวะส่วน
ต่างๆของช้างที่ไทยขอยืมมาจากภาษาเขมร ยังมีคำกลุ่มที่น่าสนใจอีกมากมาย เช่น
คำกริยาเกี่ยวกับการจับช้างคล้องช้าง และอุปกรณ์ในการคล้องช้าง ซึ่งจะได้นำมา
กล่าวถึงในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. การสร้างเครื่องคชาภรณ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.
กรมศิลปากร. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
คำฉันท์ดุขฎิสังเวย คำฉันท์กล่อมช้างครั้งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร. กรุงเทพฯ:
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
ตำราช้าง ฉบับรัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๔๕.
บรรจบ พันธุเมธา. พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม ๑.
กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๗.
. พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม ๒.
กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๑.
. พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุमानราชชน เล่ม ๓.

ฉบับปีที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๐

กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๓.

พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม ๕.

กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๘.

แบรดเลย์, แดน บีช. *อักษรภิธานศัพท์ Dictionary of the Siamese Language.*

กรุงเทพฯ: กุรุสภา, ๒๕๑๔.

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. *ลิลิตตะเลงพ่าย.* กรุงเทพฯ: คณะ

สงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๘.

ประชุมคำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง. กรุงเทพฯ: กุรุสภา, ๒๕๓๒.

ปาเลอกัว, ซอง-บาดีสต์. *ศัพท์พะจะนะพาสาไท.* กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒.* กรุงเทพฯ:

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง.*

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙.

อุไรศรี วรตะริน. *พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร.* กรุงเทพฯ: จงเจริญการ

พิมพ์, ๒๕๔๒.

ตุฎฐาสสรณินิฎฐ. *វិទ្យាស្រុកខ្មែរ* [Dictionnaire Cambodgien]

ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណិដ្ឋ. ๑๙๖๗.

ឡុង សៀម. *វិទ្យាស្រុកខ្មែរបុរាណ* [Dictionnaire du khmer ancien]

ភ្នំពេញ: រោងពុម្ពភ្នំពេញ. ๒000.

Jenner, Philip N. and Pou, Saveros. *A Lexicon of Khmer Morphology.*

Honolulu: The University Press of Hawaii, 1980-1981.

Pou, Saveros. *Dictionnaire Vieux Khmer – Français – Anglais.* Paris:

Centre de Documentation et de Recherche sur la Civilisation Khmère, 1992.

Sak-Humphry, Chhany. *The Sdok Kak Thom Inscription.* Phnom Penh:

The Buddhist Institute, 2005.

สถาบันวิทยบริการ

๓๗๗

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย